

سه رساله در اعجاز قرآن کریم

در زمینه مطالعات قرآنی و نقد ادبی

تألیف ابوسد - ان خطابی، ابوالحسن رمانی و عبدالقاهر جرجانی

تحقیق و تعلیقات

دکتر محمد خلف الله

دکتر محمد زکریا سلیم

ترجمه و تحشیه

دکتر کاظم دزفولیان - مریم اکبری

۷۱۳

مرکز چاپ و انتشارات دانشگاه شهید بهشتی

سه رساله در اعجاز قرآن کریم: در زمینه مطالعات قرآنی و نقد ادبی
ابوسلیمان خطابی، ابوالحسن رمانی و عبدالقاهر جرجانی
ترجمه و تحشیه: دکتر کاظم دزفولیان - مریم اکبری
ابوسلیمان خطابی، ابوالحسن رمانی و عبدالقاهر جرجانی، ثلاث رسائل فی اعجاز القرآن: فی الدراسات
القرآنیة والنقد الأدبی، الطبعة الثالثة، قاهره، دارالمعارف مصر، ۱۹۷۶.

ویراستار: اکرم کیانی

حروف‌نگار و صفحه‌آرا: سمیرا دهقان

طراح جلد: امیرشاهرخ فریوسفی

ناظر چاپ: صفر ممیزاد

چاپ اول: ۱۳۹۷

شمارگان: ۱۰۰۰

قیمت: ۲۵۰,۰۰۰ ریال

کلیه حقوق برای دانشگاه شهید بهشتی محفوظ است.

شناسه:	خلف‌الله، محمد احمد: Khalaf Allah, Mohammad Ahmad
عنوان و نام پدیدآور:	بیان اعجاز القرآن، شرح: النکت فی اعجاز القرآن، شرح: الرساله الشافیه فی اعجاز القرآن، شرح: سه رساله در اعجاز قرآن کریم (در زمینه مطالعات قرآنی و نقد ادبی) / للرمانی و خطابی، عبدالقاهر الجرجانی؛ حققا و علق علیها محمد خلف‌الله، محمد زغلول سلام، ترجمه و تحشیه کاظم دزفولیان، مریم اکبری.
مشخصات نشر:	تران: دانشگاه شهید بهشتی، مرکز چاپ و انتشارات، ۱۳۹۷.
مشخصات ظاهری:	شماره: ۲۱، ص.
فروست:	مرکز چاپ و انتشارات دانشگاه شهید بهشتی: ۷۱۳
شابک:	۹۷۸۶۰۴۴۴۵۷۴۳۳۷
وضعیت فهرست‌نویسی:	فیا
یادداشت:	این کتاب ترجمه سه رساله «فی بیان الاعجاز القرآن» اثر خطابی «النکت فی اعجاز القرآن» اثر رمانی و «رساله الشافیه» اثر عبدالقاهر جرجانی است که توسط محمد خلف‌الله و محمد زغلول در یک مجموعه تشریح و گردآوری شده است؛ کتابنامه: نمایه.
موضوع:	قرآن - اعجاز: Qur'an - Miracles، خطابی، محمد بن محمد، ۳۱۹-۳۸۸ق. رساله بیان اعجاز القرآن - نقد و تفسیر: رمانی، علی بن عیسی، ۲۹۶-۳۸۴ق. رساله النکت فی اعجاز القرآن - نقد و تفسیر: جرجانی، عبدالقاهر بن عبدالرحمن، ۴۷۱-۴۷۱ق. رساله الشافیه فی اعجاز القرآن - نقد و تفسیر: قرآن - مسائل ادبی: Qur'an as literature، قرآن - مسائل لغوی: Qur'an - Language, Style، سلام، محمد زغلول: Sallam, Mohammad Zaghlul
شناسه افزوده:	دزفولیان، کاظم، ۱۳۳۴-، مترجم: اکبری، مریم، ۱۳۶۵-، مترجم.
شناسه افزوده:	خطابی، حمد بن محمد، ۳۱۹-۳۸۸ق. بیان اعجاز القرآن، شرح
شناسه افزوده:	رمانی، علی بن عیسی، ۲۹۶-۳۸۴ق. النکت فی اعجاز القرآن، شرح
شناسه افزوده:	جرجانی، عبدالقاهر بن عبدالرحمن، ۴۷۱-۴۷۱ق. الرساله الشافیه فی اعجاز القرآن، شرح.
شناسه افزوده:	دانشگاه شهید بهشتی، مرکز چاپ و انتشارات.
شناسه افزوده:	Shahid Beheshti University. Printing & Publishing Center
رده‌بندی کنگره:	۱۳۹۷ ۲۱۳ ب۹۰ع/خ/ب۸۸۶
رده‌بندی دیوینی:	۲۹۷/۱۵۸
شماره کتابشناسی ملی:	۵۵۷۴۷۰۸

کد ناشر ۱۰۰۱۷۳۴
www.pub.sbu.ac.ir
unipress@mail.sbu.ac.ir

فهرست مطالب

پیشگفتار مترجمان.....	نه
معرفی کتاب، گردآورندگان و نویسندگان آن.....	سیزده
محمد احمد خلف الله.....	سیزده
محمد زغلولا، سلام.....	پانزده
مقدمه: چاپ سوم به قلم محمد خلف الله و محمد زغلول سلام.....	۱
مقدمه.....	۲
خطابی.....	۴
رمانی.....	۵
عبدالقاهر جرجانی.....	۶
معرفی و تحلیل سه رساله ترجمه شده.....	۷
۱. رساله بیان اعجاز القرآن، ابوسلیمان.....	۷
۲. رساله النکت فی اعجاز القرآن، رمانی.....	۹
۳. رساله الشافیة فی اعجاز القرآن از عبدالقاهر جرجانی.....	۱۱
فصل اول: رساله بیان اعجاز القرآن.....	۱۳
۱. عجز از آوردن نظیر قرآن و شکست در تحدی.....	۱۳
۲. صرفه.....	۱۴
۳. اخبار از وقایع آینده و پیشگویی آن.....	۱۵
۴. بلاغت قرآن.....	۱۷
فصل دوم: رساله النکت فی اعجاز القرآن.....	۷۳
ابوحسن علی بن عیسی رمانی.....	۷۳
۱. بلاغت.....	۷۳
باب ایجاز.....	۷۴
باب تشبیه.....	۷۹

۸۴	باب استعاره
۹۷	باب تلاؤم
۹۹	باب فواصل
۱۰۱	باب تجانس
۱۰۳	باب تصریف
۱۰۵	باب تضمین
۱۰۷	باب مبالغه
۱۰۹	باب بیان
۱۱۳	۲. ترک معارضه با قرآن، با وجود انگیزه‌های بسیار و شدت نیاز به آن
۱۱۴	۳. بحدی برای همه
۱۱۴	۴. صرفه
۱۱۴	۵. اخبار از حوادث آینده و پیشگویی آن
۱۱۹	۶. نقض عادت
۱۲۰	۷. قیاس اعجاز قرن با سایر معجزات
۱۲۳	فصل سوم: رسالة الشافعية فی اعجاز القرآن
۱۲۳	ابوبکر عبدالقاهر بن عبدالرحمن الجرجانی
۱۲۵	دلالت احوال و دلالت اقوال اعراب دوره امیر
۱۵۱	سخن عبدالقاهر جرجانی با معتقدان و قائلین به نظریه صرف
۱۵۹	تکمله
۱۶۳	تعلیقات (اضافات)
۱۶۵	الف) تطور و تحول اصطلاحات بلاغی تا قرن چهارم هجری
۱۶۹	ب) تعلیقات متأخران رمانی بر آرای بلاغی او
۱۷۲	■ بلاغت
۱۷۲	۱. ایجاز
۱۷۶	۲. تشبیه
۱۸۰	۳. استعاره
۱۸۸	۴. تلاؤم
۱۹۳	۵. فواصل

۱۹۸.....	۶. جناس.....
۱۹۹.....	۷. حسن بیان.....
۲۰۱.....	۸. مطابقه.....
۲۰۲.....	■ سایر وجوه اعجاز قرآن.....
۲۰۵.....	خلاصه تفکر عبدالقاهر جرجانی در باب اعجاز نظم قرآن.....

۲۱۵.....	منابع.....
۲۲۱.....	نمایه آیات ۹، ۱۰، ۱۱.....
۲۲۹.....	نمایه ابیات.....
۲۳۳.....	نمایه اسخام.....

پیشگفتار مترجمان

یکی از نظرات مهمی که همواره در میان علما و دانشمندان علوم قرآنی مورد توجه بوده است، بحث دربارهٔ اعجاز قرآن کریم است. در نخستین قرون اسلامی، از قرن اول تا پایان قرن سوم هجری، تقریباً کتابی که به‌طور مستقل و صریح به مسئلهٔ اعجاز قرآن کریم بپردازد، تألیف نشده است. بیشتر کتاب این دوره دربارهٔ مسائلی چون علوم قرآن، تفسیر، فقه، حدیث، ملل و نحل، سیره و غیره است. با این حال بارقه‌های علم اعجاز قرآن و زمینهٔ پیشرفت و تطور آن را باید در کتب همین دور جست و جو کرد. آثاری که علمای اسلام در دفاع از دین خود و حقانیت نبوت پیامبر اکرم (ص) در برابر مجادلات علمای سایر ادیان چون مسیحیت و یهودیت و با عناوینی مانند اعلام النبوة، امارات النبوة و اثبات النبوة تألیف کرده‌اند، از این نوع است. نخستین کتاب با عنوان اعجاز القرآن را محمد بن یزید راسازی (متوفی ۳۰۶) تألیف کرده است. بعد از آن، کتب دیگری با عنوان اعجاز قرآن تألیف شد. از جمله هم چون کتاب‌های النکت فی اعجاز القرآن رمانی (متوفی ۳۸۶)، بیان فی اعجاز القرآن تألیف سعید بن مسعود (متوفی ۳۸۸)، اعجاز القرآن تألیف باقلانی (متوفی ۴۰۳)، دلائل الاعجاز تألیف عبدالقاهر جرجانی (متوفی ۴۷۱)، نهایة الایجاز فی درایة الاعجاز تألیف فخر رازی (متوفی ۶۰۶) و غیره.

دربارهٔ جنبه‌های اعجاز قرآن کریم دو وجه اساسی مطرح می‌شود: وجه اثبات اعجاز ادبی قرآن که شامل بلاغت، فصاحت، نظم و زیبایی آن است. وجه دیگر اعجاز قرآن، بررسی آن از جنبهٔ محتوایی، معنایی، علوم و معارف آن است. بلاغت قرآن کریم و بحث دربارهٔ جنبه‌های ادبی آن یکی از مهم‌ترین دلائل علما دربارهٔ اعجاز این کتاب آسمانی است. به‌طوری‌که در نخستین قرون اسلامی، کتاب‌هایی تألیف شده است که هرچند به‌طور آشکار به بحث دربارهٔ اعجاز قرآن نپرداخته‌اند، اما همین کتاب‌ها با اشاره به نکته‌های ادبی و بلاغی قرآن کریم، قرن‌ها بعد زمینهٔ شکل‌گیری اعجاز ادبی و بلاغی قرآن را فراهم آورده‌اند. از جمله می‌توان کتاب مجاز القرآن تألیف ابوعبیده معمر بن مثنی یحیی (متوفی ۲۳۹) را نام برد. ابوعبیده نخستین کسی است که اصطلاح مجاز را، البته به معنای تفسیر و تأویل، به کار برده است. کتاب دیگر معانی القرآن از فراء (متوفی ۲۰۷) است که در آن نویسنده بعد از تفسیر آیات، نکته‌های صرفی، نحوی و بلاغی آن را

مطرح کرده است. کتاب نظم القرآن جاحظ (متوفی ۲۲۵) که اکنون در دست نیست و کتاب تأویل المشکل القرآن ابن قتیبہ دینوری (متوفی ۲۷۶) از دیگر کتب در این زمینه است.

این کتاب ترجمه سه رساله به نام‌های فی بیان الاعجاز القرآن از خطابی، النکت فی اعجاز القرآن از رمانی و الرسالة الشافیة از عبدالقاهر جرجانی است که توسط دو تن از نویسندگان معاصر مصر و از اساتید دانشگاه اسکندریه به نام‌های محمد خلف الله و محمد زغلول سلام در یک مجموعه گردآوری شده است.

هر یک از این سه نویسنده در بیان اعجاز قرآن کریم وجوه مختلفی را بیان کرده‌اند، اما بیشتر توجه و تمرکز آنها به مسئله نظم و بلاغت قرآن کریم بوده است. خطابی از میان جوهی که درباره اعجاز قرآن بیان کرده است، بیشتر به بحث درباره بلاغت آن پرداخته و علت اعجاز قرآن کریم را در این دانسته است که الفاظ، معانی و نظم قرآن کریم برتر از فهم و دانش آدمی است.

رمانی هفت جنبه را برای اعجاز قرآن کریم ذکر کرده است و سپس از میان وجوه ذکرشده، به‌طور مفصل به بحث درباره ابواب ده‌گانه بلاغی اعجاز قرآن کریم پرداخته است. او با آوردن آیاتی از قرآن مجید، ذیل هر یک از این انواع بلاغی، بلاغت و فصاحت آنها را بررسی کرده است و سپس در پایان رساله، در هر وجه اعجاز قرآن را به‌طور مختصر توضیح داده است.

جرجانی در آغاز رساله با استناد به این مسئله که اعراب دوره پیامبر اکرم (ص)، بلیغ‌تر و فصیح‌تر از اعراب متأخر بوده‌اند، نتیجه می‌گیرد که یکی از دلائل مهم در اثبات اعجاز قرآن کریم، توجه به دلائل احوال و دلائل اقوال اعراب دوره پیامبر اکرم (ص) است و بعد از بررسی این دلائل، چنین نتیجه می‌گیرد که به‌طور قطع قرآن معجزه است. او سپس به بیان اعجاز قرآن کریم از بابت نظم آن پرداخته است.

به دلیل اهمیت این سه رساله در اثبات اعجاز قرآن کریم و نیز توجه به اینکه این رسائل از سه دانشمند با سه دیدگاه متفاوت (محدث، معتزلی و سنی شافعی) نگاشته شده است و هر سه به بیان جنبه ادبی و بلاغی اعجاز قرآن پرداخته‌اند و همچنین با توجه به جایگاه رفیع قرآن مجید در میان ما مسلمانان بر آن شدیم تا با ترجمه این کتاب مفید قدمی هرچند کوچک در راه معرفی و شناخت عظمت و معنویت و ادبیت قرآن برداریم. درباره شیوه ترجمه اثر حاضر این نکته را باید یادآور شد که این اثر فقط شامل ترجمه کتاب ثلاث رسال فی اعجاز القرآن نیست، بلکه برای سودمندی و قابل درک‌تر شدن آن پاره‌ای از مباحث به کتاب افزوده شد که عبارت‌اند از:

۱. ابتدا خلاصه‌ای از شرح حال گردآورندگان کتاب (محمد خلف الله و محمد زغلول سلام) بیان شده و نیز برخی از کتب آنها ذکر و گاه در چندین سطر معرفی شده است.

۲. ذکر ترجمه آیات و احادیث در پانویشت.

۳. علاوه بر ترجمه آیات، در برخی از موارد برای درک بهتر آیات به توضیحات بیشتری نیاز بود که این موضوع با مراجعه به کتب تفسیر برطرف شد.

۴. مراجعه به کتب تراجم معتبر و مشهور برای ذکر توضیحاتی درباره زندگینامه اشخاص مطرح شده در کتاب که شامل نام بزرگان علم بلاغت، مفسران قرآن، شعرا و نویسندگان و دیگر شخصیت‌ها است. این موارد در پانویشت کتاب ذکر شده است.

۵. در برخی از مواضع کتاب حقیقتی تاریخی و داستانی نهفته است که صاحبان سه رساله نیازی به نقل داستان ندیده‌اند و گردآورندگان نیز به ذکر داستان پرداخته‌اند، اما برای درک بهتر مطالب، لازم شد که این داستان‌ها در ترجمه کتاب و در پانویشت ذکر شود؛ به‌طور مثال داستان ازدواج در دختر پیام و پسر ابوالهب و دیگر وقایع مربوط به این داستان از این جمله است. نمونه‌های دیگر از ترجمه پانویشت صفحات آشکار می‌شود.

۶. برخی از واژگان و اصطلاحات، به ترمیم و تعریف اضافه نیاز داشت که در پانویشت به تعریف آن اقدام شد. به‌طور مثال ذکر توضیحاتی درباره شعرای جاهلی و مخضرمین و محدثین یا دیگر اصطلاحات.

۷. گردآورندگان این سه رساله در قسمت «تألیفات» کتاب، به کتب استفاده‌شده خود ارجاع دقیق و جامعی نداشته‌اند که با مراجعه به کتب مربوطه، رجاع دقیق آنها در خود متن و در قسمت منابع و مآخذ ذکر شد.

در کنار مطالب افزوده‌شده به ترجمه فارسی این کتاب و برای روان و فصیح‌تر شدن آن، تلاش شد پاره‌ای از اصطلاحات که در فرهنگ و ادبیات عربی مرسوم است، حذف شود که البته حذف آنها خللی در محتوا ایجاد نکرده است. موردهایی چون «درخواست طول عمر» را «طلب مغفرت» که گاه شامل یک سطر و حتی بیشتر است، از جمله این حذفیات است.

ذکر این نکته ضروری است که سهم عمده و بیشتر ترجمه این کتاب مرهون زحمات و دقت‌نظر دختر عزیزم مریم اکبری است. ایشان از باب تواضع و احترام به معلم خود نام مرا قبل از نام خود نوشته‌اند.

کاسم دزفولیان

عضو هیئت علمی دانشگاه شهید بهشتی

مریم اکبری

دانشجوی دوره دکترای زبان و ادبیات فارسی